

Dossier

Crisi de natalitat i diversitat familiar

4-9

Pau Miret

La crisi de natalitat i el seu impacte demogràfic a l'àrea metropolitana de Barcelona

10-14

Elisa Stinus

Les polítiques familiars com un assumpte públic, estratègic i rendible

16-20

Diana Marre

Reconèixer i integrar la diversitat familiar

22-25

Itxasne Atanes

Les arrels emocionals de la crisi de natalitat

26-30

Christel Keller

Comunitats de criança: una alternativa en expansió

32-36

Octavio Salazar

Paternitats en trànsit, homes per transformar

La crisi de natalitat i el seu impacte demogràfic a l'àrea metropolitana de Barcelona

Pau Miret

La piràmide poblacional de l'àrea metropolitana de Barcelona no és invertida ni l'envelliment de la població ens aboca

al col·lapse, com sovint es creu. Durant les darreres dècades, hi ha hagut pics de gran vitalitat demogràfica, tot i que també crisis de natalitat molt lligades a les recessions econòmiques. La generació més nombrosa, la dels *boomers*, té al voltant de 45 anys.

Un territori envellit?

A la regió metropolitana de Barcelona hi viuen pràcticament cinc milions de persones. El seu metabolisme no ens remet a una història gaire lineal, sinó més aviat cíclica. No és cert que estiguem davant d'una piràmide invertida (gràfic 1), on l'envelliment hagi de conduir irremeiablement al col·lapse. Tanmateix, s'aprecien força irregularitats, que cal analitzar amb perspectiva demogràfica si en volem treure l'entrellat. Així, podem veure onades amb pics on es concentra una gran vitalitat demogràfica, immediatament precedits i succeïts per valls de migradesa poblacional. Hem de tenir en compte que la piràmide ens contempla amb més d'un segle d'experiència acumulada!

La generació més nombrosa, la que correspon al pic del *baby-boom*, és la nascuda el 1976, que el 2022 va complir 46 anys. La concentració d'aquestes cohorts tan voluminoses no fou un fet puntual, sinó un fenomen que es perllongà llargament en el temps, i va comprendre qui ara té entre 39 i 56 anys: un xic menys d'1,4 milions d'adults —que correspon a gairebé el 30% de la població resident al territori metropolità de Barcelona— nascuts entre

Pau Miret

Investigador del Centre d'Estudis Demogràfics (CED), és llicenciat en Sociologia per la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), té el postgrau en Demografia pel CED i és doctor per la Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED). Ha gaudit de dos contractes postdoctorals Marie Skłodowska-Curie, al Cathie Marsh Institute for Social Research de la Universitat de Manchester i al departament de Social Statistics and Demography de la Universitat de Southampton, així com d'un contracte Ramón y Cajal al Departament de Geografia de la UAB.

els anys 1966 i 1983 i que han estat des que van néixer i seran —esperem que per molts anys— les generacions més nombroses d'aquest territori. Això és una oportunitat de present i de futur, puix mai l'àrea metropolitana de Barcelona havia tingut una població adulta tan nombrosa i saludable. Per aquest motiu, no deixa de sorprendre l'alarmisme per la manca de substitució que els pronòstics malastrucs llancen cada cop que la natalitat cau.

També cal desmentir que la immigració vingui a compensar la manca de natalitat al país. Per exemple, a la Barcelona metropolitana, més d'un quart de la població d'entre les generacions més nombroses és nascuda fora d'Espanya. D'altra banda, la majoria de les persones de més de 70 anys han nascut a la resta d'Espanya, fora de Catalunya.

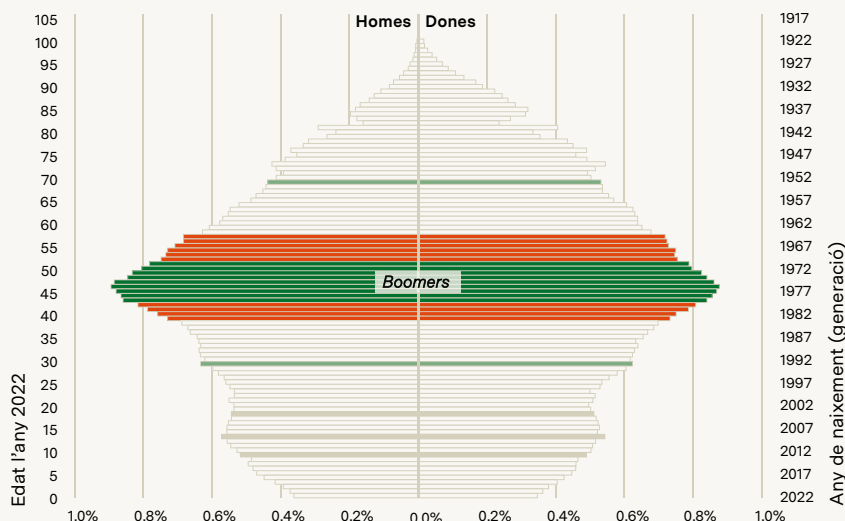
A més, hem de tenir en compte que al voltant de la cohort del 2011 (que tenia entre 7 i 16 anys en el darrer recompte) s'evidencia una altra concentració de població, un altre pic, que fa preguntar-se si l'anomenada crisi de la natalitat ha començat fa quatre dies.

A la pregunta que encapçala l'apartat hem de contestar, en conseqüència, que la regió metropolitana de Barcelona no presenta

Mai l'àrea metropolitana de Barcelona havia tingut una població adulta tan nombrosa i saludable. Per això, sorprèn l'alarmisme per la caiguda de la natalitat.

una estructura demogràfica envellida, sinó que ve marcada pel gran volum de *boomers*, que actualment tenen al voltant de 45 anys, amb una vida mitjana al davant de 41,5 anys més per als homes i 46,7 per a les dones. Són i seran, mentre visquin, les generacions més nombroses del territori, ara i en el mig segle vinent,

amb independència de què passi amb la natalitat. De fet, des que havia començat el segle XXI, abans de la covid, a Catalunya l'esperança de vida de les persones que tenien 45 anys s'havia dilatat quatre anys per als homes i tres per a les dones.

Gràfic 1. Piràmide de població del territori metropolità, 2022

Font: Elaboració a partir de les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat)

Avui tornem a situar-nos en un nivell de creixement nul, un equilibri inestable que pot trencar-se en qualsevol moment.

Creixem o decreixem?

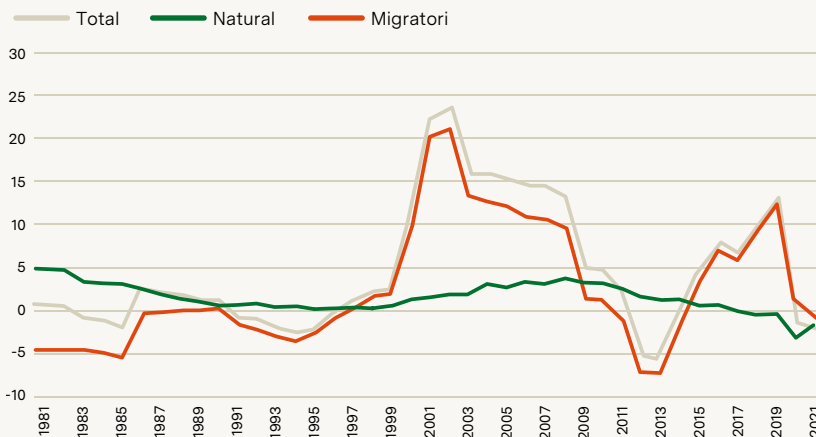
El creixement poblacional de les darreres dues dècades del segle xx al territori metropolità fou pràcticament nul, fruit de la combinació d'una natalitat cada cop menor, d'una mortalitat força estable

(creixement natural o vegetatiu) i d'un saldo migratori equilibrat, ja que marxava fora de l'àrea metropolitana la mateixa quantitat de persones que hi arribava (gràfic 2).

En definitiva, la dinàmica demogràfica fou pobra durant el període finisecular, marcat per una crisi econòmica que els Jocs Olímpics de Barcelona no van aconseguir dissipar. Soltadament, i coincidint amb l'albada de la nova centúria, emmarcat entre una remuntada econòmica sorprenent des de l'any 2000 i la nova "gran recessió" del 2009, hi hagué un fort creixement demogràfic, que fou fruit de l'increment de la natalitat, però —molt especialment— d'un molt elevat saldo migratori positiu: es tenien més criatures i hi havia molta més gent que venia que no pas que marxava. Aquí tenim una pista sobre les raons de l'evolució demogràfica, un ritme que ve marcat per les circumstàncies econòmiques de cada període.

Certament, la taxa de creixement durant el bienni 2012-13 fou negativa, però el component causant d'aquest decreixement no fou vegetatiu sinó migratori: es mudava a viure fora més gent de la que entrava a residir aquí. Des de la crisi del 2009, la taxa de creixement natural a l'àmbit metropolità no ha deixat de caure, fins a assolir la taxa zero (natalitat i mortalitat idèntiques) el 2018 i passar a ser negativa l'any 2020 a causa de la mortalitat sobrevinguda produïda per la pandèmia de la covid. Tot i això, les taxes de creixement semblen restablir-se: avui tornem a situar-nos en un nivell de creixement nul, un equilibri inestable que pot trencar-se en qualsevol moment.

Podríem dir que, a finals del segle xx, el creixement natural va salvar els quinquennis de decreixement migratori (1981-85 i 1991-95).

Gràfic 2. Taxes de creixement demogràfic al territori metropolità

Font: Elaboració a partir de les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat)

Però, durant el segle XXI, el que ha marcat la pauta és la migració, amb un increment espectacular del 2000 al 2008 i amb una recuperació entre el 2014 i el 2019 truncada per la pandèmia.

Actualment, el 62% de la població resident al territori metropolità ha nascut a Catalunya; el 22%, fora d'Espanya, i el 17%, a la resta d'Espanya. L'edat mitjana d'aquesta última és de 67 anys, dada que indica que ja fa temps que va arribar a la regió metropolitana de Barcelona. En contrast, l'edat mitjana dels altres dos col·lectius és de 39 anys.

Creixerem o decreixerem? Ara mateix, depèn del saldo migratori al territori, ja que la taxa de creixement vegetatiu (natalitat menys mortalitat) és zero, però no és negativa.

Crisi de natalitat?

No voldria transmetre la sensació que fugim d'estudi. Parlem concretament de la crisi de natalitat al territori metropolità, amb els indicadors específics d'aquest fenomen (gràfic 3). És a dir, la intensitat de la fecunditat (nombre de criatures per dona), el seu calendari a través de l'edat mitjana de la maternitat i, més en particular, l'edat en què s'és mare per primer cop. No hem d'amagar que les dades provisionals per al 2022 assenyalen que el territori metropolità ha arribat a un punt de mínima fecunditat, amb 1,1 fills per dona, un valor similar al del 1995.

Aquesta crisi de la natalitat se situa en un context temporal una mica més ampli, que comença a mitjan anys setanta i que ha tingut algunes vicissituds que és interessant repassar. Aleshores, l'índex de fecunditat era de quasi tres criatures per dona, amb el calendari més jove que es recorda: 25,5 anys per a la primera maternitat. Com a reacció a la crisi econòmica, que s'inicià amb l'increment dels preus del petroli i l'esclat de les taxes d'atur i que afectà de manera contundent una zona tan industrial com la regió metropolitana de Barcelona, els indicadors de fecunditat van anar caient: a principis dels anys vuitanta van arribar a 1,7 criatures per dona, amb una edat mitjana de 28,1 anys, i a mitjans dels noranta es van desplomar a poc més d'1 per dona, amb una edat mitjana per sobre dels 30 anys.

Per donar uns estàndards amb els quals puguem comparar aquests valors, i tenint en compte que habitualment els fills es tenen en

parella, es considera que el nivell de reemplaçament de la població se situa en 2,1 criatures per dona. Recordem que la fertilitat femenina comença a decaure exponencialment a partir dels 30 anys.

La crisi econòmica (i de la natalitat) va durar fins a finals del segle XX, però a partir d'aquest punt es va

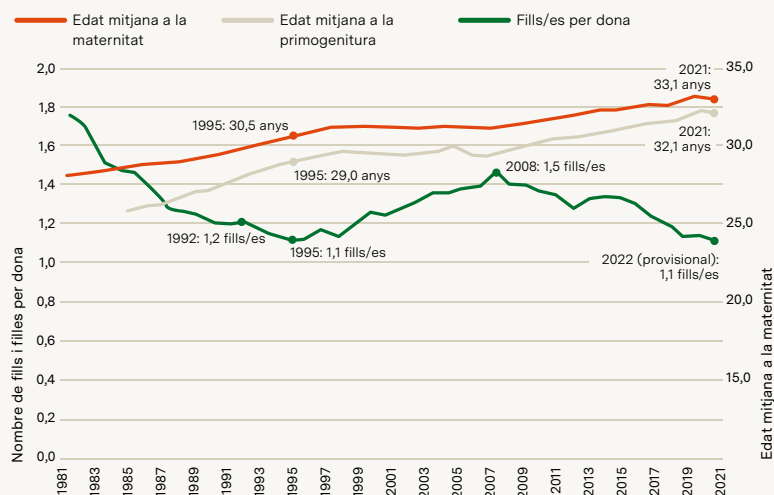
donar una recuperació de la intensitat de la fecunditat (fins al màxim d'1,5 criatures per dona el 2008) i una estabilització del moment en què s'era mare, que es va mantenir en els 30 anys per a la primogenitura i en els 31 per a la maternitat general.

La caiguda de la fecunditat ha estat acompanyada d'un retard inaudit en el calendari: l'edat mitjana de la maternitat s'ha situat per sobre dels 33 anys.

Cal deixar clar que la tendència ascendent es trencà en començar la darrera gran recessió econòmica, a finals del 2008, sense que es donés cap canvi cultural ni tampoc en l'estructura demogràfica del territori metropolità. A més, la caiguda de la fecunditat ha estat acompanyada d'un retard inaudit en el calendari: l'edat mitjana de la maternitat s'ha situat per sobre dels 33 anys.

Quines diferències substancials hi ha entre el període de crisi 1981-1995 i l'actual, que va començar el 2009 i que tot fa pensar que encara no s'ha acabat? En primer lloc, s'observen elements de desinstitucionalització de la fecunditat: les criatures de parelles casades, que eren gairebé el 90% el 1995, caigueren al 65% en el pic de la recuperació (2008) i representen actualment el 50%, ja que l'altra meitat es tenen fora del matrimoni, tot i que no fora de la parella.

Però, per sobre d'aquests canvis culturals, cal esmentar les expectatives econòmiques actuals. A finals del 2000, la recuperació econòmica fou sorprenent, i l'increment de la població de nacionalitat no espanyola que vingué gràcies a la millora del mercat de treball, inaudit. Però, ara mateix, les esperances que aquella situació excepcional torni a repetir-se són minses. Tot fa pensar que, amb la retirada dels estímuls europeus i de l'extraordinària protecció laboral que comportà la pandèmia (amb, per exemple, els expedients temporals de regulació d'ocupació, els ERTO), venen mal dades per a la natalitat, si més no a curt i mitjà termini.

Gràfic 3. Intensitat i calendari de la fecunditat al territori metropolità
Font: Elaboració a partir de les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat)

Per acabar amb un bri de llum, voldria esmentar les projeccions fetes per l'Institut Nacional d'Estadística (INE) sobre el nombre de naixements a la província de Barcelona amb l'horitzó del 2036. Tot i que les estimacions per al 2022 els situen en un nivell similar als de la meitat dels anys noranta (poc més de 40.000 naixements), l'INE pronostica que començaran a elevar-se progressivament a partir del 2023, per arribar als 55.000 al final de la finestra albirada.

**Les polítiques
familiars com un
assumpte públic,
estratègic
i rendible**
Elisa Stinus

Seguint el model dels països nòrdics, les polítiques d'infància i família haurien d'actuar en quatre àmbits: l'etapa de zero a tres anys, l'impuls

de l'escola com a clau per a la conciliació familiar i la garantia d'oportunitats, el paper de les empreses en matèria de flexibilitat horària i el rol fonamental de l'esfera comunitària, que ha d'omplir el buit deixat per la desaparició de la família extensa.

Moltes famílies, mentre estàvem confinades amb infants a casa el març del 2020, vam poder continuar exercint les nostres professions a través del teletreball. La tranquil·litat pel vessant laboral anava, però, de bracet de la incertesa sobre com sostenir, al mateix temps, la criança sense les escoles en funcionament. La conciliació de la vida familiar i laboral de les persones amb infants a càrrec es converteix en un joc de malabarismes al llarg de l'any, i aquesta situació d'emergència provocada per la irrupció de la covid va generar encara més malestars.

Fins i tot per a les parelles, entorn on la corresponsabilitat és la norma, va ser molt angoixant la sensació de temps laborals i de criança trepitjats els uns pels altres, sense fronteres clares i amb l'única certesa que no estàvem abordant cap d'aquestes esferes de manera satisfactòria (per no parlar de l'absència de temps personal). Tot i aquests malestars, la pandèmia sí que ha obert una escletxa de llum, ja que s'ha començat a donar visibilitat a les cures en l'agenda pública. Sembla que el suport a la família està deixant de ser un assumpte privat per passar a ser, cada cop més, una qüestió pública que pertany, també, a la societat en conjunt.

La futura Llei de famílies i la corresponsabilitat de l'Estat als països nòrdics

Sovint ens preguntem per què ara es tenen menys fills i filles. Entre altres raons, hi ha parelles que decideixen no tenir-ne, i d'altres que no s'ho poden permetre. Tal com indica l'informe *Evolving family models in Spain*¹, Espanya té una de les taxes de fertilitat més baixes (1,2 criatures per dona versus 1,6 als països de l'OCDE el 2021), tot i haver tingut una de les més altes en la segona meitat del segle xx. El mateix informe indica que la despesa pública en infància i famílies tampoc és suficient (1,3% del PIB versus 2,1% als països de l'OCDE el 2019).

Fruit d'aquestes dades, i amb l'objectiu de fer de la família un afer públic, el Projecte de llei de famílies del Govern espanyol², que encara no ha pogut ser aprovat —amb l'excepció d'algunes mesures— a causa de l'avançament electoral, va en la direcció correcta. La futura llei reconeix la diversitat de famílies presents en la societat, i fa referència a necessitats específiques que poden tenir les que són monoparentals o les que tenen infants amb discapacitat, i posa en evidència que el país viu una emergència de conciliació que genera traves importants per formar una família. La corresponsabilitat de les administracions públiques és imprescindible per socialitzar la criança i anar-nos equiparant amb altres països europeus.

De fet, els països nòrdics són un exemple de com l'Estat pot exercir un rol de corresponsabilitat amb l'impuls de polítiques familiars. La incorporació massiva de les dones al món professional en aquests països, dècades abans que a Espanya, va fer que es trobessin més d'hora amb les dificultats d'una societat en la qual es començava a trencar la divisió de gènere basada en l'especialització de les tasques laborals i de cura. Mentre que els països del sud d'Europa ens hem caracteritzat per un fort pes de la

Elisa Stinus Bru de Sala

Doctora en Polítiques Públiques i Transformació Social per la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) i investigadora de l'Institut Infància i Adolescència de Barcelona. La seva tesi doctoral analitza les polítiques de conciliació personal, familiar i laboral a Espanya, Catalunya i Noruega, amb una estada de recerca a la Universitat d'Oslo. Ha treballat en l'àmbit de les polítiques d'usos del temps, i en infància, educació, gènere i conciliació laboral i familiar. Té especial interès en el vincle entre el coneixement i l'acció a l'hora d'afavorir polítiques públiques basades en l'evidència i en la col·laboració i deliberació amb els principals actors implicats.

Notes

1. OCDE. *Evolving family models in Spain*. 2022. via.bcn/kRnK50Q25Pl

2. Congrés dels Diputats. *Projecte de llei de famílies*. 2023. via.bcn/j20t50Q25Ot

família com a proveïdora de benestar, al nord han tingut clar que, sense un Estat que li faci costat, aquesta família no tindrà els suports necessaris per sostenir-se en un món on homes i dones combinen la faceta professional amb la familiar i personal sense que cap esfera n'ocupi la centralitat.

Als països nòrdics trobem un ampli consens social per facilitar les polítiques familiars i d'infància com a aposta estratègica i rendible. És estratègic perquè invertir en les primeres etapes genera beneficis preventius al llarg de la vida, amb persones més satisfetes amb les seves trajectòries vitals, educatives o laborals. I és rendible perquè hi ha més naixements i, per tant, més homes i dones que sostenen l'economia i un estat del benestar generós, que també necessita finançar-se. Es tracta d'un cercle virtuós que, a més, beneficia la igualtat de gènere i de classe en la societat.

Quatre àmbits d'actuació que són clau

Però de què parlem quan fem referència a polítiques d'infància i família? Hi ha quatre àmbits d'actuació que resulten clau més enllà d'aspectes fonamentals com la possibilitat d'emancipar-se o l'accés a l'habitatge. En primer lloc, l'aposta pels primers mil dies de vida o, cosa que és el mateix, les polítiques orientades a l'etapa dels zero als tres anys. Estem lluny d'equiparar-nos amb països com Suècia, que té escoles bressol públiques universals i assequibles per a tothom, encara que ciutats com Barcelona siguin referents en l'àmbit espanyol per la seva extensa xarxa d'escoles bressol de qualitat amb voluntat d'avançar progressivament cap a la universalitat.

Als països nòrdics es té clar que aquesta aposta afavoreix l'educació dels infants en una etapa estratègica de la vida, cabdal per al desenvolupament; redueix les desigualtats socials, i no perjudica la incorporació de les dones al mercat laboral. A més, els nòrdics també ens mostren la importància de facilitar la cura a la llar durant el primer any de vida, amb permisos parentals iguals i intransferibles. Noruega va

ser pionera a trencar el sostre de vidre masculí i introduir la *daddy quota* per garantir que la cura dels nadons no és una tasca que sols pertany a l'esfera femenina. Els pares que s'impliquen en els primers anys de vida tenen un patró laboral i de cures més similar al

Encara que Barcelona sigui referent per la seva extensa xarxa d'escoles bressol, estem lluny de països com Suècia, on són universals i assequibles per a tothom.

de les dones, i la corresponsabilitat en la parella beneficia que es vulguin tenir més fills o filles. Espanya ha començat a destacar en aquest àmbit, i ja s'està expressant la voluntat d'avançar cap a permisos parentals de sis mesos per a cada progenitor o d'implementar una prestació econòmica universal per a la criança.

En segon lloc, els serveis que giren al voltant de l'escola són clau per contribuir a la conciliació familiar i, al mateix temps, garantir oportunitats educatives enriquides per a tots els infants. Estem parlant de

El teletreball i la flexibilitat horària no estan exempts de dificultats: l'esfera laboral pot envair la vida quotidiana i penalitzar el temps familiar i personal.

les tardes, amb activitats extraescolars de reforç, esportives i culturals a l'abast de totes les famílies i amb uns horaris saludables per a la infància. Fem referència també als períodes de vacances en què els infants tenen més del doble de dies lliures que els seus progenitors i, novament, calen opcions de

temps enriquit i temps lliure entre iguals, en col·laboració amb les entitats d'educació en el lleure. Les escoles també poden esdevenir equipaments dels barris, amb patis oberts els caps de setmana o espais d'intercanvi per facilitar el temps en família.

Països com Portugal ens mostren els beneficis que té la concepció de l'educació a temps complet, tant per a l'èxit educatiu dels infants com per a la conciliació familiar. El temps fora de l'escola ha de formar part de la política pública si pretenem que tenir família sigui una opció viable per a les persones que desenvolupen una professió, i no volem generar diferències entre els mateixos infants ni deixar espai perquè el seu temps estigui ocupat amb les pantalles, fet que té conseqüències greus per a la salut.

En tercer lloc, les empreses també hi tenen molt a dir, amb el consens dels agents socials i l'impuls de les administracions. Si amb la pandèmia de la covid vam veure que les cures es feien visibles, vam ser conscients, alhora, que el món laboral no havia de basar-se en la presencialitat. El teletreball i la flexibilitat horària van començar a introduir-se en moltes empreses, i això va posar en evidència que per ser productius no cal que tothom sigui al mateix espai al mateix temps. Aquest avanç cap al treball híbrid, en el qual s'han produït alguns retrocessos, no està exempt de dificultats; de la mateixa manera que la vida personal pot entrar virtualment a la feina, l'esfera laboral també pot introduir-se en

Els avis i les àvies no són les figures a qui correspon fer una feina de cura intensiva i, per això, les famílies necessiten múltiples suports.

la vida quotidiana i penalitzar el temps familiar i personal. Per aquesta raó, haurem de continuar treballant aspectes com la desconexió digital efectiva, en línia amb països com França, que van ser pioners en la seva legislació. O aprendre a gestionar equips en remot, posar en valor el treball per objectius

més que no pas les hores de presència, i reservar els espais presencials per a aquells moments en els quals el treball compartit sigui necessari i enriquidor.

També estem immersos en un debat sobre la reducció de la jornada laboral, i trobem experiències pilot a Bèlgica o al nostre país sobre la setmana de quatre dies o de trenta-dues hores amb el mateix salari. Caldrà estudiar-ne els avantatges i inconvenients i veure com es poden compensar aquells sectors on hi ha més dificultats, però assumint que les societats que avancen cap a un major benestar necessiten un equilibri millor entre el temps de cura, el laboral i el personal.

I, en quart lloc, l'esfera comunitària i les famílies també hi tenen un rol fonamental. Amb la desaparició de la família extensa, la xarxa comunitària i l'intercanvi entre famílies contribueixen a crear un nou escenari que cal incentivar des de l'àmbit públic. La idea de la ciutat dels quinze minuts, sorgida a París, valora la proximitat com a espai on es poden conjuguar el temps per viure, per treballar, per aprendre, per a la cura, per a la provisió de serveis o per gaudir. Aquestes ciutats són més amables per a les famílies i els infants, i ajuden a donar-se suport mutu en moments en què els pares o les mares no poden ser-hi presents.

Els avis i les àvies no són les figures a qui correspon fer una feina de cura intensiva i, per això, les famílies necessiten múltiples suports. Evidentment, aquests suports també passen per la corresponsabilitat en la parella, ja que necessitem mares i pares presents, i reequilibrar la distribució de poders entre la llar i el món laboral. En aquest sentit, els pares i les mares també podrien rebre més suport a través de l'adquisició d'habilitats parentals per aprendre a gestionar el que implica tenir fills i filles, per poder conjuguar la parella amb l'àmbit de la cura i el gaudi personal, i aprendre a donar lloc a l'espai que ocupen el grup i també l'individu en el si de la família.

Tornant als aprenentatges que ens va portar un moment tan convuls com la pandèmia, s'ha obert una escletxa per redefinir el paper de les famílies en la societat i el rol que hi han de tenir les esferes pública, laboral, comunitària i individual. La futura Llei de famílies, amb una visió holística, o experiències que trobem tant en l'àmbit internacional com estatal i local ens fan pensar que podem ser optimistes sobre el futur d'aquesta política pública. Es tracta d'una qüestió estratègica i rendible, una inversió per avançar cap a una societat on la família esdevingui un espai confortable i on la suma d'identitats (personal, laboral o de cures) no generi tensions, sinó benestar.

D'esquerra a dreta i de dalt a baix, l'antiga fàbrica de Ca l'Aranyó, actualment campus de la Comunicació - Poblenou de la Universitat Pompeu Fabra (UPF); el Museu d'Art Contemporani de Barcelona (MACBA), al Raval; l'antic cinema Palau Balañá, al barri de Sants, i edificis de la plaça d'Europa de l'Hospitalet de Llobregat.

Reconèixer i integrar la diversitat familiar **Diana Marre**

Les anomenades
noves famílies no
ho són: han existit
sempre. Els acords
familiars flexibles

i les dinàmiques de convivència que donen forma a famílies diverses han acompanyat la història de la humanitat, però sovint de manera tangencial o estigmatitzada. Ara són visibles, acceptades i reconegudes, fet que dona drets als seus integrants.

Molts articles de premsa parlen amb freqüència de *noves famílies*. Però, què és una nova família? Existeix realment una organització social que puguem anomenar així? Són veritablement noves, aquestes formes familiars?

L'Organització de les Nacions Unides (ONU) continua afirmant que la família és la unitat bàsica de la societat. Tot i això, el concepte s'ha transformat en les últimes dècades d'acord amb les tendències mundials i els canvis demogràfics. L'Organització Mundial de la Salut (OMS) defineix la família com un conjunt de persones que conviuen sota el mateix sostre, organitzades en rols fixos (pare, mare, germans...). Altres definicions la caracteritzen com un grup de persones que es vinculen per alguna mena de parentiu, que cooperen econòmicament i que es reproduïxen. Cada cultura i cada societat tenen un concepte propi de família. Els qui són família en algun lloc no ho són en algun altre, i a l'inrevés.

El 1947, el diccionari de Cambridge va encunyar per primera vegada el terme *família nuclear*, i el va definir com el conjunt integrat per una mare, un pare, fills i filles, però no per oncles, cosins o avis. Aquesta organització familiar, considerada —i valorada— com un model que promovia la independència i la maduresa, econòmica i emocional, de les noves generacions, va substituir progressivament la família extensa basada en la convivència i les solidaritats —també les tensions— intrageneracionals i intergeneracionals.

Des de mitjans del segle xx, la família ideal es va projectar i representar amb la imatge de la família nuclear, integrada per un pare, una mare i els seus descendents, una organització familiar àmpliament exportada, adoptada per societats i cultures no occidentals i predominant al món occidental.

La família nuclear com a projecte

A la segona meitat del segle xx, el model de família nuclear es va convertir en un projecte al qual s'havien de destinar els esforços econòmics i emocionals. S'estenia cada cop més la idea que els fills i les filles necessiten una atenció parental individualitzada i intensiva; una criança ideal difícil de proporcionar a una descendència nombrosa. Per aquest motiu, la família es va anar reduint en molts contextos i va ser imaginada idealment amb dos descendents de gènere diferent: la “parelleta”, sovint desitjada per i per a moltes parelles que iniciaven un projecte en comú.

Aquest model familiar va anar acompanyat, entre altres canvis socials, de la difusió de la píndola anticonceptiva, producte de la sintetització, als anys trenta, de progesterona a partir de les arrels d'una planta silvestre, que va permetre produir de manera econòmica una substància química capaç d'incidir en l'ovulació i la fecundació. La incorporació creixent de les dones al mercat laboral als anys quaranta, en substitució dels homes absents per les diverses guerres de la primera meitat del segle xx, va anar acompanyada d'una tolerància més alta envers l'anticoncepció. La pastilla anticonceptiva va ser aprovada el 1957 per

Diana Marre

Catedràtica d'Antropologia Social, directora del Grup de Recerca AFIN i del Laboratori de Prestació de Serveis de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Ha coordinat el màster i el doctorat del Departament d'Antropologia Social i Cultural de la UAB i ha ocupat el càrrec de vicedegana d'Estudis de Grau de la Facultat de Filosofia i Lletres de la mateixa universitat. Especialista en reproducció humana i família, ha estat investigadora principal de diversos projectes i ponent convidada a esdeveniments nacionals i internacionals. Ha publicat diversos llibres i articles.

Notes

1. Marre, D. “El retraso de la maternidad”. A Devesa, M., Rodríguez Melcón, A. i Veiga, A. (ed.), *Ser madre a los 40 (y más allá). Lo que has de saber* (8-31). Grijalbo / Penguin Random House, 2018.
2. Clarke, A. E. i Haraway, D. (ed.). *Making kin not population*. Prickly Paradigm Press, 2018.
3. Alvarez, B. i Marre, D. “Motherhood in Spain: From the ‘Baby Boom’ to ‘Structural Infertility’”. *Medical Anthropology*, 41(6-7), 718-731. 2022.

la Food and Drug Administration (FDA) com a fàrmac regulador de la menstruació i, el 1960, es va començar a utilitzar com a anticonceptiu oral. És la primera vegada que persones —dones— sanes prendran un medicament al llarg de la major part de la seva vida fèrtil¹.

La pastilla va permetre regular la reproducció de manera eficaç i menys perjudicial per a la salut física i psicològica de les dones, i va facilitar la seva incorporació al mercat laboral, requerida per la crisi econòmica de les primeres dècades del segle xx; també va impulsar un canvi substancial en la vida afectiva, reproductiva i familiar. Va inaugurar un llarg camí de separació de la sexualitat i la reproducció. Paral·lelament, l'accés a noves llibertats i drets, així com també a noves precarietats, va donar lloc a diverses organitzacions i arranjaments familiars no basats exclusivament en el parentiu biogenètic o adoptiu, que havia caracteritzat les famílies dels segles precedents.

Les noves formes familiars no són noves

La majoria de les anomenades habitualment noves formes familiars o convivencials no ho són. S'han tornat més visibles —i acceptades— perquè han accedit o estan accedint al dret a ser considerades famílies.

Les famílies producte de relacions entre persones divorciades o vídues amb fills i filles no són noves a la història de la humanitat.

La píndola anticonceptiva va inaugurar, en els anys seixanta, un llarg camí de separació de la sexualitat i la reproducció.

Sí que són noves quant a drets des que, en el cas d'Espanya, es va despenalitzar el divorci, el 1981, tres anys després d'haver-se despenalitzat l'anticoncepció, el 1978. Aquests canvis legislatius simultanis van reconèixer, d'una banda, que les

dones podien decidir quan i amb quina freqüència reproduir-se, i també que podien decidir de no fer-ho². De persones sense descendència sempre n'hi ha hagut, com posen de manifest diverses figures històriques i diferents formes convivencials *child-free*. Però eren diversitats bandejades o estigmatitzades.

D'altra banda, amb aquests canvis legislatius simultanis es va reconèixer la possibilitat que les famílies “per a tota la vida” —vida cada cop més llarga, d'altra banda— no ho fossin, i que els seus integrants poguessin “(re)constituir” una família a través de l'acceptació d'altres vincles, a part dels biogenètics o de sang. Aquests vincles sempre havien existit, com mostra la presència en la literatura infantil de la figura de la madrastra, però es percebien com de segon ordre, en termes familiars, i, per tant, s'ocultaven.

El reconeixement de la diversitat de vincles amb capacitat de constituir famílies es va incrementar a partir dels anys noranta a Espanya, país que, des de llavors, ha estat sovint al capdavant d'Europa i del món en l'índex més baix de natalitat i en el més alt quant a l'edat de la primera maternitat, passant del *baby-boom* a la infertilitat estructural³. És a dir,

Notes

4. Marre, D. "Los silencios de la adopción en España". *Revista de Antropología Social*, 19, 97-126. 2009.
5. Marre, D., San Román, B. i Guerra, D. "On reproductive work in Spain. Transnational adoption, egg donation, surrogacy". *Medical Anthropology*, 37(2), 158-173. 2018.
6. Bertran Lafuente, J. *Estimada desconeguda. Desig, òvuls, diners, dilemes*. La Campana, 2023.

que des dels anys noranta es tenen menys fills i filles, més tard i a través de diverses maneres.

Les famílies adoptives, així mateix, també han existit sempre a Espanya, i van ser legalment equiparades amb les famílies unides per vincles biogenètics fa molts anys. Tot i això, ha estat en les darreres dècades quan la constitució o ampliació de la família per la via de l'adopció ha deixat de ser un tabú i un secret personal, familiar i social, un succés al qual ha contribuït l'auge de l'adopció internacional⁴.

Altres formes de reproducció

Un camí similar de visibilitat i inclusió és el que recorren les famílies constituïdes o ampliades per reproducció mèdicament assistida⁵, un mètode a través del qual neix actualment un de cada deu nens o nenes a Espanya. El 1984 va néixer la primera nena per fecundació *in vitro* a Barcelona, sis anys després de la primera al món (el 1978, a Londres). El 1988 es va promulgar la primera llei de reproducció assistida a Espanya, accessible per a qualsevol persona major d'edat. Actualment, qualsevol persona amb una edat de vora 40 anys i sense descendència, independentment de l'estat civil o l'opció sexual, pot recórrer a la sanitat pública per tenir un fill o filla i, més enllà dels 40 anys, si s'ho pot permetre, a la sanitat privada.

Els qui recorren a la reproducció assistida poden fer servir material genètic propi o proveït de manera anònima per una tercera persona. Això comença a visibilitzar-se lentament per la decisió de moltes famílies de comunicar-ho a la seva descendència⁶ i per la demanda creixent de visibilitat per part d'aquesta descendència. Tot i que la gestació per substitució no està regulada a Espanya, parelles heterosexuals amb impossibilitat de procrear i homes homosexuals han tingut descendència a llocs on aquest procediment és legal.

La reproducció amb intervenció de terceres persones tampoc no és nova. García Lorca ja la va suggerir a *Yerma*. També l'han mostrat les trajectòries familiars de molts fills i filles amb pares que no van formar part de la vida quotidiana i van mantenir l'anonimat. La constitució de famílies amb la participació de terceres persones ha existit sempre, però algunes formes s'han visibilitzat tot just recentment.

Altres formes de convivència

També en termes d'arranjaments convivencials, moltes de les "noves" famílies tenen un llarg recorregut. Per exemple, dones que tenien fills

o filles amb homes que mantenien altres relacions familiars formalitzades i que no hi convivia. Sovint, els qui per diverses circumstàncies no tenien descendència recorrien a viure amb el pare i la mare o amb altres familiars o amistats. Actualment, de vegades

La reproducció amb intervenció de terceres persones no és nova. García Lorca ja la va suggerir a *Yerma*. Però algunes formes s'han visibilitzat tot just recentment.

**Infancia y adopción:
una perspectiva sociocultural**
María José Rodríguez Jaume,
Beatriz San Román Sobrino
i Diana Marre
Editorial Síntesis, 2022

**La adopción y el acogimiento.
Presente y perspectivas**
Diana Marre i Joan Bestard (ed.)
Universitat de Barcelona, 2004

**Maternidades, procreación
y crianza en transformación**
Carmen López, Diana Marre
i Joan Bestard (ed.)
Bellaterra Edicions, 2000

qui decideix no tenir fills o tenir-ne en solitari, en parella o amb qui no comparteix vincle amorós, sinó només projecte parental, també recorre a formes convivencials diverses, com la vida en comunitat, les trielles, el *living apart together* o el *coparenting*. I les famílies en què els integrants adults no conviuen quotidianament per raons diverses tampoc són noves formes familiars. Sí que és nova la visibilitat que tenen i l'acceptació que la no convivencialitat pugui sorgir de decisions laborals, professionals o personals, també de les dones.

D'altra banda, les anomenades actualment *famílies multiespècie*, és a dir, que incorporen espècies no humanes com gossos, gats, ocells o altres animals a la vida familiar, tampoc són noves. Sí que és nova, probablement, la denominació, així com la difusió que tenen. Aquestes famílies ja no només són habituals en àmbits rurals o poblacions amb espais d'habitatge amplis; també ho són a ciutats denses amb habitatges petits i en edificis o veïnats que requereixen acords i legislacions que assegurin el benestar de les espècies convivents.

Els acords familiars flexibles i les dinàmiques de convivència que donen forma a famílies diverses han acompanyat la història de la humanitat, però ara aquestes famílies són visibles, acceptades i reconegudes, cosa que dona drets als seus integrants. La separació entre sexualitat i reproducció ha donat més capacitat de decisió sobre si tenir fills o filles, quan i quants/es. La tolerància és essencial per acollir aquesta diversitat i per fomentar una societat inclusiva, respectuosa i integradora de totes les opcions familiars. Tot i això, reconèixer i abordar la convivència intolerable també és crucial per garantir el benestar i la seguretat dels qui integren una família. El compromís amb la tolerància, la comprensió i la coexistència responsable és essencial en la construcció i la preservació de famílies i comunitats cohesionades i harmonioses.

La casa modernista Pere Brias, ubicada a la Gran Via de les Corts Catalanes.

Les arrels emocionals de la crisi de natalitat **Itxasne Atanes**

L'actual crisi de natalitat entronca amb quelcom més profund que els aspectes culturals

o sociològics. Té a veure amb un canvi de consciència i amb una revolució espiritual, en què la trobada amb la nostra autenticitat és indissoluble de la necessitat d'aprendre de l'experiència emocional. La desconnexió cos-ment de la societat actual és una dificultat per comprendre les necessitats vertaderes de l'ésser humà, entre les quals, tenir fills.

Som davant d'un gran canvi estructural, en què les actuals configuracions familiars donen lloc a necessitats grupals i individuals naixents i, a la inversa, aquestes necessitats retroalimenten la nova idea de família. Arran de la pandèmia, els professionals de la salut ens vàrem trobar amb un esclat, podríem dir esperançador, de noves expressions de malestar emocional: adults joves es varen replantejar la seva identitat i molts varen entrar en crisi; bastants adolescents varen contactar amb les seves necessitats més profundes i amb el dolor que això comporta; alguns infants varen gaudir d'uns vincles més profunds, reals i continuats amb els seus cuidadors, mentre que d'altres varen ser testimonis de crisis de relació dels progenitors, amb totes les implicacions emocionals subsegüents. El món es va aturar, les ments humanes varen haver de parar i molts esquemes que funcionaven de manera automàtica varen ser sentits i repensats.

La família abraça un àmbit que va més enllà del concepte tradicional i que té a veure amb la idea de pertinença al grup i al nucli d'intimitat, un aspecte que no només inclou la família nuclear, sinó que també engloba les parelles sense fills, les famílies monoparentals... Som davant d'un canvi de paradigma, en què la idea de família no comprèn necessàriament la presència de fills. I, per molts motius, dins d'aquest canvi trobem el replantejament del benestar i del que vol dir sentir-se satisfet i feliç, fet que implica un aspecte de realització personal que se suma a la realització familiar.

Pacients en crisi, patiments sense nom

A les consultes veiem molts pacients en crisi que es plantegen reformulacions molt serioses del que necessiten a la vida per estar en pau amb si mateixos. Ja no observem tanta repetició d'esquemes anteriors o, si més no, els observem —si és el cas— després d'un procés de consciència del que desitgen, des de l'honestedat i des del cor, des d'un punt de vista vital. Cerquen un equilibri entre la generositat i el desig de donar —per exemple, via la tinença de fills— i la necessitat de cuidar-se a si mateixos.

La crisi de natalitat pot tenir una lectura àmplia, des del que he explicat anteriorment fins a altres causes que van de bracet dels aspectes sociodemogràfics, econòmics, polítics i culturals, que impliquen estils de vida difícilment compatibles amb la criança. Altres qüestions, en relació amb l'absència de contacte amb els propis desitjos, impliquen una desconexió de l'ésser humà, una tendència a cercar allò que és pràctic i a uns vincles menys profunds, que afectarien la manca de configuracions familiars. És la confusió entre créixer a escala individual i l'individualisme “psicopàtic” de la nostra societat actual occidental.

Des del punt de vista psicosomàtic, cada cop ens trobem amb més problemes de fertilitat, un fet que està interrelacionat amb l'anterior i que és causa i efecte del moment de canvis en el terreny bio-psico-social que hem presenciats durant les darreres dècades.

Al llarg de la meua experiència clínica, he observat modificacions en la manifestació del patiment, fins al punt que els motius

Itxasne Atanes

Psicòloga sanitària especialitzada en psicologia clínica a l'Escola d'Especialització de Postgraduats de la Fundació Puigvert (Hospital de Sant Pau, Universitat Autònoma de Barcelona —UAB—). Té dos màsters, en Psicopatologia Clínica i en Psicoteràpia Psicoanalítica, per la Fundació Vidal i Barraquer (Universitat Ramon Llull), i un postgrau en Dansa Moviment Teràpia per la UAB. Ha estat vinculada a l'Associació Internacional per a la Psicoteràpia i la Psicoanàlisi Relacional (IARPP), és membre de la Federación Española de Asociaciones de Psicoterapeutas (FEAP) i psicoterapeuta formada en el programa SAT. Actualment, es dedica a l'atenció psicoterapèutica individual i grupal i a la coordinació d'espais de supervisió clínica.

de consulta són cada vegada més difusos i es podrien englobar en una ansietat generalitzada, sovint amb aspectes confusionals, sensació de malestar sense saber-ne el sentiment subjacent... L'ansietat no és, com a tal, un sentiment, sinó una manifestació psicofísica del sofriment. Veiem, cada cop més, la necessitat de treballar i ajudar a comprendre, en tota la seva complexitat, l'arrel d'aquest patiment sense nom.

En els processos terapèutics, trobem panorames molt diversos: de vegades, en alguns infants que els pares duen a teràpia detectem (a través de l'enuresi o l'encopresi, la hiperactivitat, l'enuig generalitzat...)

Les relacions familiars no poden estar basades en el mode clan ni en la simbiosi entre els membres, ni tampoc en la suma d'éssers que funcionen de manera individualista.

expressions del malestar del sistema familiar; implícitament, veiem fills no desitjats a un nivell profund. Alguns adolescents, que han estat fills desitjats, expressen el malestar que senten per conviure amb uns progenitors en lluita constant entre ells. Han hagut de ser molt autosuficients per suportar el pes d'un conflicte que no els és propi.

En altres ocasions, atensem persones

adultes que tenen dubtes sobre si tenir fills o no tenir-ne, i no és tan important el fet en si mateix com la necessitat que la decisió arribi des de la consciència i no des de desitjos egòlatres, de caràcter immadur i infantil.

A les consultes veiem molt de dolor psíquic fruit de les dificultats de maduració personal. Cal temps, paciència i confiança en la capacitat per aprendre a autogestionar-se. L'aprenentatge és fruit de l'experiència emocional, és un procés que té a veure amb la subjectivitat que ens caracteritza com a humans.

La necessitat d'integrar cos i ment

És de vital importància que ens comprometem a incidir en les bases del malestar que afecta la nostra cultura: el sistema necessita ajuts per garantir un bon procés d'individuació, un treball que pot ser complementat amb una escola de pares. Alhora, cal continuar ampliant el ventall de recursos d'atenció al malestar emocional, que vagin més enllà de la psicofarmacologia per a la regulació de la salut.

Les famílies equilibrades amb fills necessiten formar-se en la interrelació entre individus sans, en unes relacions que no estiguin basades en el mode clan ni en la simbiosi entre els membres, ni tampoc en la suma d'éssers que funcionen de manera individualista sense ni tan sols una mínima comunicació existent. I com arribem aquí, si vivim en una societat que presenta una dissociació cos-ment? Els recursos per créixer han de venir de l'atenció integrada d'ambdós.

Quan vaig començar a formar-me i especialitzar-me en el tractament amb pacients, els motius de consulta eren, donat l'àmbit clínic hospitalari, de tipus psicossomàtic, com una via d'expressió a través de la qual els usuaris manifestaven el malestar.

És imprescindible entendre el llenguatge del cos des de l'estudi de la neuropsicologia, dels processos cognitius conductuals, del pensament i de les emocions, fins a arribar a la comprensió significativa de l'expressió corporal. És bàsic que els professionals de la salut emocional puguem ajudar a transitar a través del dolor, per donar cabuda a una manera de viure més sana i menys nociva. D'aquesta manera, s'evitaran bloquejos psicocorporals i es reduiran les dificultats i les crisis evolutives.

Des del punt de vista psicològic, ens enfrontem a una crisi d'identitat, que s'ha anat forjant amb la progressiva desconexió cos-ment. En el fons, amb una pèrdua de saber qui som, més enllà de què fem o què tenim. Ens trobem en un moment de canvi espiritual; m'atreveria a dir-ne revolució. Necessitem trobar-nos a nosaltres mateixos com a éssers humans, entendre què fem, què volem, què necessitem i si tot plegat té a veure amb omplir un buit existencial o amb unes necessitats vertaderes.

Cal destacar que, per arribar a connectar amb la nostra autenticitat, és inevitable viure cert dolor emocional. És un vehicle necessari per veure la realitat present i poder-la canviar des del compromís amb un mateix i, a escala macro, amb la resta dels grups humans.

Cal entendre la disminució de la natalitat des d'una òptica àmplia, tenint en compte el punt de vista emocional i les necessitats de canvi intern profund de l'ésser humà.

No es tracta només de veure una part de la realitat —en aquest cas, la disminució de la natalitat—, sinó d'aprendre a entendre-la a partir d'una òptica àmplia, en el seu aspecte multidimensional, tenint en compte els diversos graus d'anàlisi des del punt de vista emocional i les necessitats

de canvi intern profund de l'ésser humà. Sense judicis sobre el que és positiu o el que és negatiu, sense tanta por, sense mirar només el que perdem o només el que guanyem.

Tot canvi implica pèrdues i guanys, moviments que solen ser imprescindibles i dels quals, de ben segur, podem treure un aprenentatge. Cal un replantejament en molts sentits —també en el sentit emocional— de la importància de la connexió. Cal treballar per augmentar la consciència i coneixença del nostre propi ésser, des del punt de vista mental, emocional i corporal.

La criança, com a pràctica social, ha canviat profundament pel que fa a les seves formes i significats al llarg de les darreres dècades. Les tendències sociodemogràfiques han comportat famílies molt més reduïdes, on l'arribada de fills i filles es retarda o s'eludeix, de manera que la criança es va convertint, cada vegada més, en un fet excepcional. És així com assistim ara a una revalorització social de la infància i la criança, però també a una absència de referents en els contextos més propers.

Pel que fa a les famílies extenses, han esdevingut una relíquia del passat. Avui la responsabilitat sobre els infants recau de manera gairebé exclusiva sobre la família nuclear, en la diversitat de formes que aquesta família adopta i, de manera aclaparadora, sobre les dones. És cert que avis i, sobretot, àvies tenen un paper fonamental com a suport en la criança, a vegades de manera massa intensa per l'edat en què els arriba aquest rol, però, a diferència de formes passades on la responsabilitat s'assumia conjuntament en un marc de convivència, avui es tracta més aviat d'un traspàs que mares i pares fan per tal de mantenir una dedicació intensa al mercat de treball.

Aquesta tendència cap a una criança sostinguda per molt poques persones es dona en un context més ampli d'atomització de la societat, on gran part de les necessitats es resolen de manera individual i privada, amb els riscos d'exclusió que comporta no poder-hi fer front. De fet, les dificultats de criar en aquest context —que les polítiques d'infància i famílies tampoc no han assumit que s'hagin de revertir substancialment— són un factor que alimenta i agreuja el descens i l'endarreriment de la natalitat.

L'emergència de vincles comunitaris

Davant d'aquest panorama —en certa manera, desolador— emergeixen, des de fa uns anys, cada vegada més iniciatives que generen vincles comunitaris al voltant de la criança. Per copsar aquesta realitat, cal defugir qualsevol visió romàntica de la comunitat entesa com a grup tancat de persones que practiquen una solidaritat orgànica, proporcionant seguretat als seus membres en la mateixa mesura que els pren llibertat, i identificada amb les societats preindustrials, rurals o pertanyents a altres hemisferis.

El fet comunitari cal entendre'l avui com un conjunt de vincles socials que generen xarxes més o menys denses de persones i que s'activen per donar suport i compartir recursos en àmbits diversos de la vida. Les comunitats no són realitats que venen donades, sinó processos en els quals les persones participen de manera activa i intencionada, interactuant i desenvolupant un component de pertinença i un cert compromís de reciprocitat.

Un exemple són els grups de criança compartida, constituïts per famílies autoorganitzades, per donar un acompanyament als seus infants a partir de posar en comú recursos econòmics i humans, concepte que en alguns casos també anomenem *escoles alternatives* o *projectes educatius alternatius*. Altres iniciatives són impulsades a partir de les

Christel Keller

Antropòloga i politòloga. Doctora en Estudis de Gènere: Cultures, Societats i Polítiques per l'Institut Interuniversitari d'Estudis de Gènere (iiEDG). És investigadora, consultora i docent en el camp de l'economia feminista i de les cures, les polítiques d'igualtat, les iniciatives comunitàries i la perspectiva del comú. També és membre de la Càtedra UNESCO Dones, Desenvolupament i Cultures, de la Universitat de Vic.

La manca o la insuficiència de suport familiar és un factor de pes a l'hora de buscar altres vincles, però també ho és l'eclosió de nous enfocaments en la criança.

polítiques municipals d'infància, com ara els espais familiars o les iniciatives de suport col·lectiu a la criança i a la parentalitat positiva; i també dels serveis públics de salut, com els grups d'acompanyament al postpart o els de suport a la lactància. Fins i tot hi ha grups totalment informals, constituïts per una barreja d'amistats, familiars

o veïnat, que poden esdevenir petites comunitats de suport a la criança.

Totes aquestes fórmules posen en relació persones i famílies amb una necessitat comuna: la de compartir la criança i obtenir suport, tant en un sentit material com emocional. La manca o la insuficiència de suport familiar és un factor de pes a l'hora de buscar aquests vincles, però hi ha un altre element fonamental: l'eclosió de nous enfocaments en la criança, que eixampla les distàncies amb les generacions anteriors. En el camp de la pedagogia s'agrupen al voltant del terme *criança respectuosa*, un conjunt de perspectives que aposten per un acompanyament emocional dels infants, per atendre les seves necessitats afectives i relacionals des d'una consciència que havia estat absent en altres èpoques. La pediatria també ha adoptat, en els darrers anys, una mirada més atenta als processos i als ritmes particulars dels infants, en diversos àmbits, com l'alimentació, el son o el desenvolupament motriu.

La sensació de soledat en la criança, doncs, no ve donada només per l'absència o llunyania de la família extensa en un sentit físic, sinó també en un pla simbòlic, per uns codis que no són compartits. Tot plegat genera que, fins i tot quan hi ha un suport familiar rellevant indispensable per a la gestió quotidiana, no assoleixi la funció de referent que es busca en altres contextos.

Reciprocitat i cooperació en diverses formes

Les comunitats al voltant de la criança sorgeixen per un conjunt de necessitats, però, tot i que sobrepassen la dimensió material, aquesta no deixa de ser central, de manera que compartir i intercanviar recursos és un fet clau d'aquests espais. La reciprocitat i la cooperació prenen múltiples formes, algunes de les quals s'apunten a continuació.

Primer, l'intercanvi sense diners de roba, joguines i objectes de puericultura, que té unes dimensions econòmiques gens menyspreables. Segon, el fet de compartir treballs de cura, fent-los col·lectivament o bé delegant alguns moments en altres membres del grup. Tercer, l'assumpció conjunta de costos econòmics vinculats al grup, des d'un berenar fins al lloguer d'un espai. I, per acabar, la posada en comú d'un munt de capital cognitiu molt valuós que inclou des d'informació pràctica sobre múltiples temes (per exemple, com tramitar una beca per a les colònies d'estiu), passant per coneixements que algunes persones del grup poden compartir per haver-los adquirit prèviament (com ara, sobre etapes de desenvolupament

o sobre nutrició), fins a estratègies individuals que poden ser útils per als altres (per exemple, com fer el deslletament). El fet de compartir aquest seguit de recursos crea i reforça el vincle entre les persones. Alguns contribueixen especialment a generar identitat de grup i reconeixement entre iguals, elements que difícilment poden proporcionar els vincles familiars.

Aquests espais no tenen la mateixa presència en tota la societat o, com a mínim, no totes les seves formes. Els nous paradigmes de criança han estat adoptats més ràpidament per part de les classes mitjanes i benestants, famílies autòctones o provinents de contextos culturalment propers (com ara els *expats*) i amb nivells alts d'estudis. Aquest és el perfil majoritari de molts projectes de criança compartida tipus “escoleta”. No obstant això, les classes populars generen xarxes de suport més informals que aconsegueixen funcions molt similars.

L'impuls públic

El fet que des de l'Administració pública cada vegada hi hagi més accions comunitàries que promouen aquests espais, i que sovint inclouen les

El patriarcat ha forjat un arquetip de “bona mare” totalment entregada a la criança, que actua com a mandat social i que genera un terrible malestar en les mares que senten que no ho fan “mai prou bé”.

perspectives més innovadores, està contribuint a democratitzar i trencar la segregació que sovint s'ha associat als projectes de criança respectuosa. Alguns exemples que trobem a la ciutat de Barcelona són els espais familiars, clarament orientats a la llibertat de moviment dels infants i el joc lliure, i els cicles de tallers i de xerrades organitzats per les biblioteques, els centres cívics, les escoles bressol o el

servei Vila Veïna, que aborden diversos temes, com l'ús de les pantalles, l'alimentació complementària a demanda (alimentació BLW, la sigla en anglès de *baby led weaning*) o la gestió dels límits.

Així mateix, aquests espais estan profundament feminitzats i són les mares les que hi tenen una presència més intensa. Això té una doble lectura i un equilibri difícil, però no impossible de trobar. D'una banda, no deixa de ser el reflex d'una societat patriarcal que atorga a les dones, i de manera específica a les mares, la responsabilitat principal de la cura. En aquest sentit, és una qüestió de justícia que els pares s'involucrin en la part que els pertoca, tant a les llars com als espais comunitaris, i que aquests espais esdevinguin realment mixtos, fruit d'una societat més igualitària que, si bé no acaba d'arribar, és precisament en la criança on està recollint més èxits.

D'altra banda, cal tenir en compte que el patriarcat també ha forjat un arquetip de “bona mare” totalment entregada a la criança, que actua com a mandat social i que genera un terrible malestar en les mares que senten que no ho fan “mai prou bé”. Per fer-hi front, els espais entre

mares prenen tot el sentit, ja que és des de la trobada entre iguals que es planteja la possibilitat de desconstruir el mandat social patriarcal. És la unió, que fa la força.

I tampoc es pot obviar la dimensió biològica que suposa haver gestat, parit i, en molts casos, alletat, qüestions que s'atenen també sovint en espais comunitaris de criança, precisament per la seva feminització. En aquest sentit, la trobada entre mares pot resultar molt empoderadora, però no hauria d'implacar reproduir la feminització de la responsabilitat envers les cures. Menys freqüent, però significativa, és l'emergència de grups de pares que també busquen aquest espai entre iguals per confrontar el mandat social patriarcal que els priva de ser pares presents i plenament corresponsables, i construir una alternativa des de la collectivitat.

La naturalesa viva dels espais comunitaris, la revalorització social de la criança i un abast més gran dels valors feministes són tres elements que potencien un avanç cap a una societat més corresponsable envers la cura dels infants, que l'assumeixi com una qüestió més collectiva

La naturalesa viva dels espais comunitaris,
la revalorització social de la criança
i un abast més gran dels valors feministes
són tres elements que potencien un avanç
cap a una societat més corresponsable
envers la cura dels infants.

i no exclusivament privada i familiar.

Els vincles comunitaris emergeixen no únicament com una alternativa necessària davant de la crisi de la família extensa i el nostre estat del benestar raquític, sinó també com un valor en si mateix, capaç de donar un sentit collectiu a la vida i de contribuir a erosionar un individualisme que ens condemna al malestar.

Referències bibliogràfiques

Bauman, Z. *Comunidad. En busca de seguridad en un mundo hostil*. Siglo XXI, Madrid, 2006.

Del Olmo, C. *¿Dónde está mi tribu? Maternidad y crianza en una sociedad individualista*. Clave Intelectual, Madrid, 2013.

Ezquerro, S., Di Masso Tarditti, M. i Rivera Ferre, M. G. *Comunes reproductivos. Cercamientos y descercamientos contemporáneos en los cuidados y la agroecología*. Catarata, Madrid, 2022.

González Reyes, M., García Pedraza, N., Fonte Loureiro, P. i Iglesias Varela, B. *Cuidar, criar, hacer comunidad. Una experiencia de crianza compartida*. Libros en Acción, Madrid, 2021.

L'antiga fàbrica Casaramona, actual seu del CaixaForum, a Montjuïc.

Paternitats en trànsit, homes per transformar

Octavio Salazar

La redefinició de la paternitat està propiciant canvis esperançadors, però també planteja

interrogants. Per què es premia els homes per assumir responsabilitats que les dones han exercit sempre sense que se'ls donés valor? No estem caient en una “mística” de les noves paternitats que manté els homes en el privilegi? Es tracta de canviar les regles del joc per construir una democràcia realment paritària.

L'any passat l'escriptor Andrés Neuman va publicar un llibre preciós titulat *Umbilical*, en el qual posava paraules a l'experiència de la paternitat i donava visibilitat al seu lloc en un procés que sempre s'ha narrat des de l'experiència femenina. En una entrevista concedida amb motiu de la publicació, explicava: “He escoltat moltes mares, per eixamplar el meu propi rol, que no és el mateix que el de la mare, però és més proper, íntim i instintiu del que creia. Els homes ens trobem en un moment d'escoltar, d'escoltar doblement, per tenir una visió més precisa i justa del lloc i dels múltiples llocs de les dones i redefinir el nostre”¹. Aquest procés de redefinició ha començat a ser visible de manera molt recent a través de diverses publicacions que han posat el focus en el que significa ser pare². També els mitjans de comunicació han mostrat interès per aquestes “noves paternitats” que, irremeiablement, han inaugurat un nou “nínxol” de mercat³. Tot això alhora que comencen a multiplicar-se les propostes d'activitats, congressos i esdeveniments que insisteixen en conceptes com les paternitats positives⁴.

Tots aquests fenòmens se situen en un context en què els avenços feministes estan provocant una reacció global i un discurs reactiu perillós, encoratjat per l'extrema dreta i que projecta una renovada misogínia a la manosfera⁵. La progressiva conscienciació igualitària està

Octavio Salazar Benítez

És pare d'un fill de 21 anys, catedràtic de Dret Constitucional de la Universitat de Còrdova i membre de la Red Feminista de Derecho Constitucional i del Comitè d'Experts de l'Institut Europeu per a la Igualtat de Gènere com a especialista en igualtat i gènere, masculinitats i democràcia paritària. És autor, entre d'altres, d'*El hombre que no deberíamos ser* (2018), *La vida en común* (2021) i *John Wayne que estás en los cielos. Masculinidades, cine y feminismo* (2022). Col·labora en diversos mitjans.

Notes

1. Sánchez Seoane, L. “Andrés Neuman publica *Umbilical*: ‘Quería mostrar el tipo de vínculo que se establece con el padre antes de nacer’”. *El Independiente*. 2022. via.bcn/6ujp50Q3thf
2. Entre moltes d'altres, les obres recents de Ritxar Bacete (*Papá*, 2021), Jordan Shapiro (*Cómo ser un padre feminista*, 2022) i Alejandro Zambra (*Literatura infantil*, 2023).
3. Com a exemple, “Paternidades de hoy en día: afectivas, responsables y equitativas” (Cuesta Torrado, S. *El País*, 2021). via.bcn/ymJm50Q3tqx
4. Com a exemple, les jornades organitzades pel Govern basc el 2016 amb el títol “Paternidades que transforman”. via.bcn/MA3A50Q3twT
5. Vegeu l'informe *Jóvenes en la manófera. Influencia de la misoginia digital en la percepción que tienen los hombres jóvenes de la violencia sexual* (Centro Reina Sofía sobre Adolescencia y Juventud, 2022. via.bcn/4nNf50Q6RvM) i el llibre *La refundación del machismo*, de Miguel Lorente.
6. Sanfélix, J. *La brújula rota de la masculinidad* (Tirant lo Blanch, 2020).

removent els fonaments de l'ordre patriarcal i de la cultura masclista, cosa que provoca que una majoria d'homes caminin amb la brúixola trencada⁶. I així, mentre que un sector significatiu d'ells opta per una còmoda passivitat, alguns —m'agradaria pensar que cada cop més— fa un temps que mirem de superar el masclista que tenim a dins. En aquest darrer grup hi abunden els homes que confessen que ha estat la paternitat l'experiència que els ha portat a qüestionar-se.

Els poders públics han tingut un paper clau en aquestes transformacions. Si bé, durant un llarg període, l'anomenada *conciliació* va posar a la motxilla de les dones el pes de compatibilitzar la vida laboral amb la familiar, a poc a poc s'ha anat obrint pas l'objectiu de la coresponsabilitat. En aquest sentit, l'ampliació del permís de paternitat fins a equiparar-lo amb el de maternitat ha suposat un avenç significatiu⁷, malgrat les mancances evidents del model⁸.

Les dades ho demostren: la Seguretat Social va tramitar 231.775 prestacions per naixement i cura de menor en els primers sis mesos del 2023, de les quals 109.731 van correspondre al primer progenitor, habitualment la mare, i 122.044, al segon, normalment el pare⁹. Ara bé, aquesta evolució positiva no és tal si ens fixem en el nombre d'excedències per a la cura de fills: el primer semestre de l'any només les van sol·licitar un 15,45% d'homes, davant d'un 84,55% de dones. Unes dades que, per cert, són molt similars a les de les excedències per a la cura de persones grans i/o dependents.

Notes

7. Aquesta prestació va entrar en vigor l'1 de gener del 2021 i va suposar l'equiparació completa de les prestacions de maternitat i paternitat. Actualment, el permís és de 16 setmanes per a tots dos progenitors i es reconeix com un dret individual i no transferible. De les 16 setmanes, 6 s'han de gaudir immediatament després del part o la resolució judicial o administrativa en els casos d'adopció, guarda o acolliment. De la resta del temps se'n pot disposar en períodes successius. Més recentment, el Reial decret llei 5/2023 ha introduït noves mesures dirigides a afavorir la conciliació, com ara el dret a absentar-se de la feina fins a 4 dies a l'any per causa de força major per motius urgents relacionats amb familiars o persones convivents. En el cas del permís parental, fins que el menor faci 8 anys, el decret especifica que "tindrà una durada no superior a vuit setmanes, contínues o discontinúes, i es podrà gaudir a temps complet o en règim de jornada a temps parcial".

8. La Plataforma por Permisos Iguales e Intransferibles de Nacimiento y Adopción (PPIINA) denuncia l'obligatorietat que les primeres 6 setmanes es facin servir simultàniament i la necessitat d'un acord amb l'ocupador si es volen agafar les 10 setmanes voluntàries en diferit. via.bcn/7WFR50Q3u66

9. [Lamoncloa.gob.via.bcn/p6Uk50Q3ucp](https://lamoncloa.gob.via.bcn/p6Uk50Q3ucp)

10. És curiós el subtítol "Liberando el potencial de los hombres en el cuidado", que acompanya l'informe *Estado de la paternidad en el mundo* (Promundo, 2019) i també la campanya mundial MenCare (impulsada per Promundo i Sonke Gender Justice amb l'objectiu de fomentar la participació equitativa i no violenta dels homes i els joves en la cura). via.bcn/ipTH50Q3uoy

Els nous protagonistes

La lectura d'aquesta realitat seria incompleta si no tinguéssim present la major precarietat de l'ocupació femenina, la feminització dels sectors laborals amb menys reconeixement social i econòmic, així com l'evidència que, ara com ara, la maternitat continua sent un obstacle per al desenvolupament d'una carrera professional d'èxit. Dificultats que augmenten a les llars monoparentals, habitualment compostes per una mare amb els seus fills.

Si a tot això hi afegim les dificultats dels més joves per accedir a llocs de treball estables i de qualitat o per gaudir d'un habitatge digne, tenim la suma perfecta de condicionants que ens expliquen l'augment creixent de dones i de parelles que decideixen no tenir descendència. Per això és curiós que sigui en aquests temps, quan neixen menys nens i nenes, que el focus es posi en els "nous" pares.

És així com, novament, esdevenim protagonistes, ocupem la centralitat de l'escena i rebem reconeixement públic. En aquest sentit, ens hauria d'inquietar que els homes rebem tants aplaudiments simplement per assumir les responsabilitats que les dones han exercit sense que els donéssim valor, alhora que ens preguntem si n'hi ha prou amb una transformació individual, sovint centrada en el que és emocional i en les càrregues que també el patriarcat suposa per a nosaltres. No estem caient en una mena de "mística" de les noves paternitats que, de nou, manté els homes en el privilegi?¹⁰

Són indubtables els canvis positius que les estructures familiars han experimentat en els darrers anys, entre ells els derivats d'una presència més gran dels pares que intenten superar les absències tradicionals. Tampoc no trauré valor a com els homes hem anat incorporant les claus emocionals i de cures que sempre ens van ser negades, moltes de les quals les posem en acció quan afrontem aquesta tasca sense manual que és la paternitat.

Tot i així, continuem conformant-nos amb unes respostes molt individuals i, sovint, només afectives i autocentrades, quan ens enfrontem a problemes estructurals que tenen a veure amb un model de relacions laborals, d'organització dels temps i de distribució del valor. És a dir, es tracta de qüestions radicalment polítiques que necessiten l'acció col·lectiva i un compromís que vagi més enllà de la voluntat personal. Perquè difícilment avançarem cap a un món on hi hagi una paritat completa, tant en l'àmbit públic com en el privat, mentre no revisem el nostre model productiu i mentre no posem la sostenibilitat de la vida al centre de la política.

Un repte que és la gran revolució pendent en unes societats cada cop més envellides i amb més persones necessitades de cures durant més anys. Un horitzó al qual, per cert, semblen no mirar les "noves" masculinitats,

Difícilment avançarem cap a una paritat completa mentre no revisem el nostre model productiu i mentre no posem la sostenibilitat de la vida al centre de la política.

Ens equivoquem si no assumim que es tracta de canviar les regles del joc, de superar les relacions jeràrquiques i de desmuntar els poders masculins i masculinitzats.

John Wayne que estás en los cielos. Masculinidades, cine y feminismo

La Moderna, 2022

La vida en común

Galaxia Gutenberg, 2021

El hombre que no deberíamos ser

Editorial Planeta, 2018

preocupades per portar els fills al parc, però no tant per pal·liar la solitud de la nostra gent gran.

Necessitem, doncs, dotar-nos d'una nova intel·ligència que sigui capaç d'afrontar la complexitat del present alhora que desmantellem l'ordre jeràrquic de gènere. El passaport per a les dones no hauria de ser l'assimilació

a la masculinitat hegemònica, com tampoc per als homes el replegament exclusiu en una subjectivitat emocional. Les unes i els altres ens equivoquem si no assumim que es tracta de canviar les regles del joc, de superar les relacions jeràrquiques i de desmuntar els poders masculins i masculinitzats. És a dir, de superar les democràcies formalment iguals per convertir-les en paritàries. Aquest trànsit té molt de revolució i necessita, per descomptat, homes cuidadors i pares presents, però també exigeix, amb urgència, més que teràpies i bons sentiments: una implicació pública i col·lectiva en un altre pacte de convivència. Més democràcia, doncs, i més estat social també. I, és clar, menys masculinitat normativa, més homes responsables, sí, però també i, sobretot, antimasclistes i igualitaris.

Referències bibliogràfiques

Bacete, R. *Papá*. Planeta, Madrid, 2021.

González López, M. J. *Padres y madres responsables: una utopía real*. La Catarata, Madrid, 2015.

Lorente Acosta, M. *La refundación del machismo*. Editorial Comares, Granada, 2023.

Marrades Puig, A. (coord.). *El reconocimiento de los derechos del cuidado*. Tirant lo Blanch, València, 2023.

Neuman, A. *Umbilical*. Alfaguara, Barcelona, 2022.

Pazos Morán, M. *Contra el patriarcado. Economía feminista para una sociedad justa y sostenible*. La Catarata, Madrid, 2018.

Salazar Benítez, O. *La vida en común*. Galaxia Gutenberg, Madrid, 2021.

Sanfélix Albelda, J. *La brújula rota de la masculinidad*. Tirant lo Blanch, València, 2020.

Shapiro, J. *Cómo ser un padre feminista*. Plataforma Editorial, Barcelona, 2022.

Zambra, A. *Literatura infantil*. Anagrama, Barcelona, 2023.